

Jacek Wojnicki

Uniwersytet Warszawski

jacekwojnicki@uw.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0002-4289-989X>

Zmiany w systemach wyborczych państw Europy Środkowej i Wschodniej po 1989 roku – analiza tendencji

Wprowadzenie

Przedmiotem analizy będzie zagadnienie kształtowania prawa wyborczego w państwach Europy Środkowej i Wschodniej po demokratycznym przełomie w 1989 roku. Obszar badawczy wyznacza pięć państw postkomunistycznych – Węgry, Republika Czeska, Słowacja, Bułgaria i Rumunia – a więc państwa o zróżnicowanej tradycji demokratycznej instytucji polityczno-ustrojowych. Celowo pominięto w analizie kasus Polski, bardzo szczegółowo zbadany w polskich pracach politologicznych i konstytucyjnych. Pominięto również państwa bałtyckie (Litwa, Łotwa, Estonia), pozostające ponad 50 lat w składzie ZSRR jako republiki związkowe.

Warto przeanalizować ewolucję systemów wyborczych w wybranej grupie organizmów państwowych, przechodzących podobne procesy polityczno-ustrojowe i społeczne. Jednakże przyjmowane rozwiązania znacznie się różniły, co po części wynikało z sięgania po rodzime rozwiązania ustrojowe, a także – zróżnicowane rozwiązania rodem ze skonsolidowanych demokracji zachodnioeuropejskich¹. Jak zauważa Stanisław Gebethner:

¹ Zob. A. Agh, *The Politics of Central Europe*, Sage, London 1998; L. Holmes, *The Post-Communism. An Introduction*, Polity Press, Durham 1997; *Cet étrange post-communisme. Rupture et*

odwołanie się do zasady proporcjonalności w omawianych krajach wydaje się być sprawą naturalną. Stanowi ono zrozumiałą reakcję na dotychczas istniejący system wyborczy oparty na zasadzie większości i w praktyce służący utrwaleniu monopolu jednej partii. Proporcjonalność zaś, ze swej natury, stwarza korzystniejsze warunki dla odzwierciedlenia w układzie parlamentarnym pełniejszej palety zróżnicowania opinii publicznej i politycznego pluralizmu².

W większości omawianych przypadków decydenci wybierali proporcjonalną formę przeliczania mandatów parlamentarnych. Uwzględniano konieczność odrodzenia się pluralistycznych scen partyjnych, zagrożenia dla ładu demokratycznego oraz tradycje rodzime. Model mieszany (większościowo-proporcjonalny) wybrano w pierwszej elekcji do parlamentu bułgarskiego oraz w przypadku węgierskim. System większościowy obowiązuje tylko w czeskich wyborach do drugiej izby – Senatu.

Główne pytanie badawcze brzmi: jakie elementy systemów wyborczych okazały się rozwiązaniami trwałymi, a jakie podlegały częstym zmianom? Po drugie: na ile względy doraźne determinowały wprowadzanie zmian w obowiązujących systemach wyborczych? I po trzecie: jak obowiązujące systemy wyborcze wpływały na kształtowanie systemów partyjnych i ich trwałość?

Kolejność analizy jest determinowana względami natury chronologiczno-problemowej; omawia kolejne państwa, w których rozpoczęto zmiany demokratyzacyjne ówczesny system realnego socjalizmu [począwszy od Węgier, Czechosłowacji (obecnie – Republika Czeska i Słowacja), Bułgarii, skończywszy

transition en Europe centrale et orientale, eds. G. Mink, J.Ch. Szurek, La Découverte/Presses du C.N.R.S, Paris 1992; F. Fejtő, *La fin des démocraties populaires. Les chemis di post-communisme*, Seuil, Paris 1992; J. Kofman, W. Roszkowski, *Transformacja i postkomunizm*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 1999; *Transformacja systemowa w państwach Europy Środkowej, Wschodniej i Południowej 1989–2002: wybrane problemy*, red. A. Koseski, T. Godlewski, K.A. Wojtaszczyk, Oficyna Wydawnicza Aspra JR, Bydgoszcz–Pułtusk 2003; *Reform and transformation in Eastern Europe*, ed. W. Łukowski, K.A. Wojtaszczyk, Elipsa, Warsaw 1996; *Od totalitaryzmu do demokracji: wybrane problemy okresu przemian*, red. T. Wallas, UAM, Poznań 2003; *Europa Środkowo-Wschodnia w procesie globalizacji i integracji*, red. T. Wallas, UAM, Poznań 2003; *Zagadnienia konstytucjonalizmu krajów Europy Środkowo-Wschodniej*, red. T. Mołdawa, Elipsa, Warszawa 2003; B. Zawadzka, *Zmiany systemu politycznego w ustawodawstwie państw Europy Środkowej i Wschodniej 1989–1991*, Scholar, Warszawa 1992; A. Antoszewski, *Partie polityczne w Europie Środkowej i Wschodniej*, Wyższa Szkoła Zarządzania i Bankowości, Wrocław–Poznań 2005; *Polityczno-prawne aspekty transformacji systemowej w Polsce*, red. M. Żmigrodzki, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2000; *Ten Years of the democratic constitutionalism in Central and Eastern Europe*, eds. K. Działocha, R. Mojak, K. Wójtowicz, Morpol, Lublin 2001.

² Zob. S. Gebethner, *Niedoskonałe wolne wybory w Środkowej i Wschodniej Europie: lata 1989–1990*, [w:] *Wybory i narodziny demokracji w krajach Europy Środkowej i Wschodniej*, red. J. Raciborski, Scholar, Warszawa 1991, s. 30.

na Rumunii]. Analiza politologiczna wykorzystwała kilka metod badawczych – analizę historyczno-opisową, analizę prawnoinstytucjonalną oraz metodę komparatystyczną. Cezura czasowa jest wyznaczona z jednej strony początkiem zmian transformacyjnych w regionie (Węgry w 1989 rok, w pozostałych raczej 1990 rok), a z drugiej strony – początkiem obecnej dekady XXI wieku.

Literatura dotycząca państw regionu Europy Środkowej i Wschodniej jest dość bogata. W niniejszej analizie – po części ze względu na jej objętość i charakter – sięgnięto po klasyczne opracowania dostępne w polskiej politologii i naukach prawa, uzupełniając ten wybór tekstami źródłowymi (konstytucje i ordynacje wyborcze) oraz opracowaniami rodzimymi.

Węgry

Ordynacja wyborcza do Zgromadzenia Krajowego Republiki Węgierskiej stanowiła rezultat negocjacji toczonych od czerwca 1989 roku pomiędzy reprezentantami władzy komunistycznej oraz opozycji demokratycznej. Jak komentował węgierski badacz:

partie historyczne (Drobni Posiadacze, Socjaldemokracja i Chadecja) zdecydowanie optowały za wojewódzkimi listami partyjnymi i za systemem proporcjonalnym, takim jaki obowiązywał w wyborach w latach 1945 i 1947. Jednak nastroje w kraju i nastawienie parlamentu uniemożliwiały wprowadzenie ordynacji opartej wyłącznie na zasadzie proporcjonalności, która promowałaby silne partie polityczne³.

Stąd, wychodząc naprzeciw rozbieżnym oczekiwaniom, przybrała charakter hybrydowy – po części większościowy, a po części proporcjonalny z klauzulą zaporową ustaloną na poziomie 4%. Rozwiązania kompromisowe ustanawiała Ustawa XXXIV z 1989 roku o wyborach deputowanych do Zgromadzenia Krajowego⁴, a podstawowe zasady prawa wyborczego umieszczono w par. 70 i 71 Konstytucji⁵. Paragraf 70 Konstytucji w wersji z października 1989 roku stanowił, że wszyscy pełnoletni obywatele Węgier ze stałym zamieszkaniem na terytorium Republiki posiadają czynne i bierne prawo wyborcze. Z kolei par. 71

³ Zob. A. Korosenyi, *Węgierskie wybory parlamentarne – rok 1990*, [w:] *Wybory i narodziny demokracji w krajach Europy Środkowej i Wschodniej*, red. Raciborski, Scholar, Warszawa 1991, s. 58.

⁴ Magyar Közlöny, nr 77, 1989.

⁵ Zob. M. Bugaj, *Zgromadzenie Krajowe – Parlament Republiki Węgierskiej*, [w:] *Parlamenty państw europejskich*, red. J. Czajowski, M. Grzybowski, Księgarnia Akademicka, Kraków 2005, s. 117.

definiuje zasady obowiązującego na Węgrzech prawa wyborczego. Zalicza do nich następujące zasady: bezpośredniości, równości, powszechności i tajności⁶.

Każdy wyborca otrzymywał dwie karty do głosowania. Na pierwszej oddawał głos na wybranego kandydata z okręgu jednomandatowego, a na drugiej wskazywał wybrane ugrupowanie w okręgu wielomandatowym. Liczba deputowanych została określona na 386, z czego 176 wybierano w okręgach jednomandatowych, a kolejnych 152 w okręgach wielomandatowych wedle rezultatów wyborczych poszczególnych ugrupowań politycznych. Z kolei 58 deputowanych wchodziło do parlamentu z list krajowych ugrupowań politycznych⁷. Okręgi jednomandatowe były tworzone na terytorium stolicy – Budapesztu (32 okręgi) oraz w granicach 19 jednostek administracyjnych (komitatów). Liczba mieszkańców okręgu jednomandatowego miała w przybliżeniu wynosić 60 tys. Granice okręgów jednomandatowych powinny odpowiadać terytorium samorządu terytorialnego (gmina, miasto, dzielnice wielkich miast). Z kolei w stolicy granice okręgów mogły obejmować dwie lub więcej dzielnic Budapesztu⁸.

Ordynacja z października 1989 roku przewidywała dwie tury wyborów do węgierskiego parlamentu. W okręgach jednomandatowych do uzyskania mandatu było wymagane uzyskanie absolutnej większości głosów. Natomiast w drugiej turze o uzyskaniu mandatu rozstrzygała zwykła większość oddanych głosów. Do drugiej tury przechodzili kandydaci, którzy uzyskali w pierwszym głosowaniu co najmniej 15% ważnie oddanych głosów. Z kolei w okręgach wielomandatowych druga tura była zarządzana w przypadku unieważnienia pierwszego głosowania (z racji mniejszej frekwencji niż 50% uprawnionych do głosowania). Mandaty z list terytorialnych były dzielone proporcjonalnie pomiędzy listy partii politycznych, w zależności od liczby uzyskanych głosów. Z kolei liczba miejsc w Zgromadzeniu Krajowym przydzielona poszczególnym okręgom wyborczym była uzależniona od liczby mieszkańców w danym okręgu⁹.

⁶ Zob. R. Głajcar, K. Krysieniel, *Węgry*, [w:] *Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej. Ustrój, organy władzy, partie polityczne*, red. M. Barański, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2005, wyd. II, s. 436.

⁷ Zob. M. Szczepaniak, S. Zyborowicz, *Przebudowa ustroju politycznego na Węgrzech i w Czechosłowacji*, UAM, Poznań 1995, s. 26; *Nowe ordynacje wyborcze Bułgarii, Czechosłowacji, NRD, Rumunii i Węgier. Materiały prawno-porównawcze*, Biblioteka Sejmowa, Warszawa 1990 oraz *Jak wybierano parlamenty Węgier, NRD i Czechosłowacji*, „Rzeczpospolita”, 16 IV 1991.

⁸ Zob. W. Brodziński, *Prawo wyborcze do parlamentu Republiki Węgier*, [w:] *Prawo wyborcze do parlamentu w wybranych państwach europejskich*, red. S. Grabowska, Księgarnia Akademicka, Kraków 2006, s. 270.

⁹ Zob. H. Donath, *Parlament Republiki Węgierskiej*, Wydawnictwa Sejmowe, Warszawa 1993, s. 10.

Do zgłoszenia kandydata w okręgu jednomandatowym niezbędne było przedłożenie listy z podpisami co najmniej 750 wyborców, uwierzytelnionej ich podpisami. Wyborca mógł udzielić rekomendacji kandydatowi tylko z jednego okręgu wyborczego, w którym na stałe (lub tymczasowo) zamieszkiwał. W okręgu wielomandatowym partie polityczne mogły zgłaszać listy, o ile wysunęły co najmniej dwóch kandydatów w co najmniej dwóch jednomandatowych okręgach wyborczych. Natomiast lista krajowa mogła być zgłoszona przez ugrupowanie polityczne, które zgłosiło co najmniej 7 list w okręgach wielomandatowych. Mandaty z okręgów wielomandatowych oraz tzw. mandaty kompensacyjne były przydzielane partiom politycznym, które przekroczyły klauzule zaporowe w wyborach do parlamentu. W pierwszych wyborach w marcu 1990 roku zostały one ustalone na 4%, a od 1994 roku – obowiązują na poziomie 5% głosów w skali całego państwa¹⁰. Ordynacja przewidywała możliwość wystawiania przez ugrupowania polityczne wspólnych list terytorialnych i listy krajowej, a również łączenia list (czyli kreowania koalicji wyborczych)¹¹. W przypadku niespełnienia wymogów wymaganej frekwencji była przeprowadzana druga tura, w której brały udział listy zgłoszone w pierwszym głosowaniu. Dla ważności drugiej tury wymagany był udział w głosowaniu co najmniej 25% uprawnionych. W podziale mandatów nie uczestniczyły koalicje dwóch partii, które nie przekroczyły 10% ważnie oddanych głosów, dla koalicji trzech partii klauzula zaporowa wynosiła 15%, zgodnie z regulacjami ustawy z 1997 roku¹². Z kolei mandaty z listy krajowej były rozdzielane spośród ogólnokrajowych list kandydatów, w proporcjonalny sposób dla uzyskanych przez nie tzw. głosów resztkowych¹³.

Wyborca dysponował dwoma głosami – w tym jeden oddawał na kandydata zgłoszonego w okręgu jednomandatowym, natomiast drugi oddawał na regionalną listę wyborczą. W przypadku list regionalnych w rozdziale mandatów do Zgromadzenia Krajowego uczestniczyły listy zgłoszone przez partie polityczne, które przekroczyły klauzulę zaporową. Mandaty poselskie były rozdzielane z zastosowaniem metody Hagenbacha-Bischoffa. W przypadku gdy po obliczeniu głosów i dokonaniu rozdziału mandatów stosownie do regulacji ordynacji pozostawał mandat nieobsadzony, otrzymywał go ten kandydat, który zdobył mniejszą liczbę głosów od wymaganej do bezpośredniego uzyskania mandatu,

¹⁰ Magyar Közlöny, nr 17, 1994.

¹¹ Zob. W. Brodziński, *System konstytucyjny Węgier*, Wydawnictwa Sejmowe, Warszawa 2003, s. 28.

¹² Magyar Közlöny, nr 71, 1997.

¹³ Zob. B. Dziemidok-Olszewska, *System polityczny Węgier*, [w:] *Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej*, red. M. Żmigrodzki, W. Sokół, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2005, s. 590.

ale stanowiło to więcej niż 2/3 wymaganej liczby głosów. W przypadku gdy wciąż pozostawały nieobsadzone mandaty, przechodziły one do puli mandatów z listy krajowej, powiększając ich pierwotną liczbę wynoszącą 58¹⁴.

Formą ułatwienia dla partii politycznych była możliwość – przewidziana w prawie wyborczym – wystawienia przez kilka ugrupowań wspólnej listy terytorialnej lub krajowej, a nawet ich połączenie. Ustawodawca przewidywał wybory uzupełniające w okręgach jednomandatowych i terytorialnych w kilku przypadkach. Pierwszy obejmował sytuację, gdy obie tury wyborów okazały się nieważne. Druga dotyczy przypadku wygaśnięcia mandatu deputowanego wybranego w okręgu jednomandatowym. Natomiast w przypadku wygaśnięcia mandatu deputowanego wybranego z listy terytorialnej lub krajowej mandat otrzymywał kandydat wskazany przez daną partię polityczną spośród osób, które podczas elekcji figurowały na liście wyborczej¹⁵.

Regulacje konstytucji Węgier z 2011 roku odnoszące się do prawa wyborczego zostały rozmieszczone w trzech miejscach: 1) w preambule; 2) rozdziałach: Fundamenty, Wolność i Odpowiedzialność; oraz 3) Państwo. Suwerenem władzy jest definiowany naród, który może ją sprawować w sposób bezpośredni lub pośredni (art. B, pkt 1, 2). Władza sprawowana pośrednio jest wykonywana przez przedstawicieli wyłanianych w elekcji. Do powyższej grupy zaliczamy: deputowanych do Zgromadzenia Krajowego, deputowanych do lokalnych ciał ustawodawczych (tzw. rad samorządowych) oraz samorządowych burmistrzów i posłów do Parlamentu Europejskiego. W art. XXIII, pkt 1 i 2 konstytucji znajduje się deklaracja, że bierne i czynne prawo wyborcze przysługuje pełnoletniemu obywatelowi Węgier i obywatelowi kraju Unii Europejskiej, który mieszka na Węgrzech. Ustawa konstytucyjna podkreśla w cytowanym artykule, że może powiązać czynne prawo wyborcze z miejscem zamieszkania na Węgrzech, a bierne z innymi warunkami (pkt 4). Warto w tym miejscu nadmienić, że od elekcji parlamentarnych w 2014 roku zgodnie z zapisami ustawy CCIII z 2011 roku o wyborze deputowanych do parlamentu¹⁶ prawo udziału w wyborach mają również obywatele węgierscy zamieszkujący inne kraje. Z kolei pozbawionymi prawa udziału w wyborach są obywatele, którym sąd odebrał takie prawo w wyniku

¹⁴ Zob. A. Czyż, S. Kubas, *Doświadczenia węgierskiej transformacji ustrojowej – od Jánoša Kádára do Viktora Orbána*, Remar, Katowice 2011, s. 66.

¹⁵ Zob. R. Wiszniowski, *Wybory parlamentarne w krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Polityczne konsekwencje systemów wyborczych*, [w:] *Demokracje Europy Środkowo-Wschodniej w perspektywie porównawczej*, red. A. Antoszewski, R. Herbut, Wydawnictwo UMCS, Wrocław 1997, s. 87.

¹⁶ Zob. 2011 Law CCIII on Election of Members of Parliament, *Magyar Közlöny*, nr 165, 2011.

popęłnienia czynu karalnego oraz osoby ograniczone umysłowo. Równocześnie konstytucja deklaruje, że obywatele innych państw UE zamieszkujący Węgry nie mogą brać udziału w wyborach, jeżeli w swoim ojczystym kraju zostali pozbawieni praw wyborczych (pkt 6)¹⁷.

Ustawa CCIII z 2011 roku regulująca kwestie wyborcze pozbawia biernego prawa wyborczego dodatkowo te osoby, które podlegają kuratelii sądowej nałożonej w wyniku postępowania karnego (art. 2, pkt 3)¹⁸. Trzeba podkreślić, że węgierski system wyborczy ciągle posiada charakter systemu mieszanego tzn. większościowo-proporcjonalnego, ale w wyniku reformy konstytucyjnej z 2011 roku uległ on pewnym zmianom. Do wyborów 2014 roku obowiązywały na Węgrzech trzy poziomy rozdziału mandatów deputowanych: 1) okręgi jednomandatowe, 2) okręgi wielomandatowe oraz 3) lista krajowa, z której przydzielano mandaty z głosów resztkowych pozostających po podziale mandatów w jednomandatowych i wielomandatowych okręgach. W nowym systemie wyborczym zmieniono nie tylko poziomy dystrybucji, ale równocześnie liczbę rozdzielanych mandatów. Liczba okręgów jednomandatowych uległa zmniejszeniu ze 176 do 106, z kolei liczba deputowanych wyłanianych w okręgach wielomandatowych uległa redukcji ze 152 do 93. Jednocześnie wyeliminowano listy regionalne, zastąpione listą ogólnokrajową. Zmianom uległy również proporcje udziału mandatów z okręgów jednomandatowych oraz wielomandatowych. W pierwszym przypadku udział wzrósł z 46% do 53%, natomiast w drugim – z 39% do 46%. Nowe regulacje nie przewidują kreacji listy krajowej, która służyła wyłącznie rozdziałowi mandatów przy wykorzystaniu tzw. głosów resztkowych. Kolejna wężłowa zmiana odnosi się do ograniczenia liczby tur głosowania z dwóch do jednej. Termin wyborów został wyznaczony na maj, co cztery lata, a elekcję zarządza prezydent. Konsekwencją wspomnianych zmian jest wzmocnienie pozycji okręgów jednomandatowych. Z jednej strony zmniejszono liczbę posłów z tych okręgów, ale z drugiej wzrosła ich rzeczywista proporcja w całkowitej liczbie mandatów w Zgromadzeniu Krajowym¹⁹.

Należy wspomnieć również o innych zmianach w prawie wyborczym. 9 listopada 2012 roku prezydent Węgier podpisał nowelizację konstytucji, która na-

¹⁷ Zob. *Ustawa zasadnicza Węgier z 25 IV 2011 r.*, W. Brodziński (oprac.), Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2012.

¹⁸ Zob. 2011 Law CCIII on Election of Members of Parliament oraz W. Brodziński, *Ustawa zasadnicza Węgier...*, [w:] *Aktualne problemy reform konstytucyjnych*, red. S. Bożyk, Wydawnictwo Temida 2, Białystok 2012, s. 473.

¹⁹ Zob. S. Kubas, *Zmiany w prawie wyborczym w kontekście przeobrażeń ustrojowych na Węgrzech w 2011 roku*, „Political Preferences”, 2017, nr 1, s. 149 oraz T. Drinoczi, *Nowy węgierski system wyborczy*, „Studia Wyborcze”, 2012, t. 13, s. 55.

łożyła na obywateli węgierskich obowiązek rejestracji wyborczej. Jednocześnie Zgromadzenie Krajowe zakończyło pracę nad ustawą o procedurze głosowania, która została uchwalona na listopadowej sesji parlamentu. Zgodnie z nowymi przepisami obywatel będzie musiał zgłosić zamiar głosowania najpóźniej na 15 dni przed każdymi wyborami parlamentarnymi. W przeciwnym razie nie będzie mógł wziąć udziału w głosowaniu. Rejestracja zachowa ważność w wyborach do Parlamentu Europejskiego i samorządowych. Jest to ostatnia z zapowiadanych przez Fidesz zmian w ordynacji wyborczej²⁰.

Republika Czeska

Elekcja do Czeskiej Rady Narodowej w czerwcu 1990 roku (jeszcze w ramach wspólnego państwa czechosłowackiego) została przeprowadzona na podstawie ustawy z 6 marca 1990 roku – Prawo wyborcze do Czeskiej Rady Narodowej²¹. W pierwszej elekcji zastosowano proporcjonalny rozdział mandatów, z wykorzystaniem metody Hagenbacha-Bischoffa. Klauzula zaporowa została ustalona na poziomie 5% ważnie oddanych głosów w Republice Czeskiej²². Wyborcy oddawali głosy w okręgach utworzonych na podstawie podziału administracyjnego (z województwem jako jednostką). Liczba mandatów przypadająca na województwo była uzależniona od liczby oddanych głosów w wyborach, przy uwzględnieniu współczynnika Hare’a²³.

Regulacje czeskie przewidywały, że podział mandatów między poszczególne listy partyjne dokonywał się w systemie dwóch obliczeń. Pierwsza repartycja była przeprowadzana w okręgach wyborczych przy zastosowaniu metody Hagenbacha-Bischoffa. W pierwszym kroku w każdym z okręgów wyborczych był obliczany tzw. iloraz wyboczy (liczba wszystkich ważnie oddanych głosów w okręgu wyborczym na listy kandydatów uczestniczące w podziale mandatów była dzielona przez liczbę mandatów przypadających na dany okręg wyborczy plus liczba 1). W drugim kroku była obliczana liczba mandatów przypadająca na każdą z list partyjnych (poprzez podzielenie liczby ważnie oddanych głosów na

²⁰ Zob. A. Sadecki, *Węgry: zmiany w ordynacji mobilizują opozycję*, „Analizy OSW”, 14.11.2012, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2012-11-14/wegry-zmiany-w-ordynacji-wyborczej-mobilizuja-opozycje> [dostęp: 23.06.2020].

²¹ Č. 54/1990 Sb.Z.

²² Zob. A. Czyż, S. Kubas, *Czechy i Słowacja. Politologiczne studium wspólnej i oddzielnej państwowości*, Remar, Katowice 2012, s. 99 oraz O. Krejčí, *Nová kniha o volbách*, Professional Publishing, Praha 2006, s. 264.

²³ Zob. J. Syllova, *Systemy wyborcze w Czechosłowacji – uwarunkowania polityczne i prawne*, [w:] *Wybory i narodziny demokracji w krajach Europy Środkowej i Wschodniej*, red. J. Raciborski, Scholar, Warszawa 1991, s. 75.

listę przez iloraz wyborczy). Powyższy sposób rzadko umożliwiał rozdzielanie wszystkich mandatów przypadających w okręgu wyborczym, dlatego przechodzono do drugiego podziału. Uczestniczyły w nim tzw. głosy resztkowe oddane na poszczególne listy partyjne, były one sumowane w skali całego państwa z podziałem na poszczególne listy. Następnie – wykorzystując metodę Hagenbacha-Bischoffa – dokonywano podziału pomiędzy listy nieobsadzonych mandatów²⁴.

Pierwsze regulacje odnoszące się do prawa wyborczego po uzyskaniu niezależności przez Republikę Czeską w styczniu 1993 roku nawiązywały do rozwiązań uchwalonych jeszcze w czasie funkcjonowania federacji czechosłowackiej. Pierwszym takim aktem prawnym była ustawa Czeskiej Rady Narodowej (a więc ówczesnego parlamentu republikańskiego) z 1990 roku o wyborach do Czeskiej Rady Narodowej; dokonano w niej nowelizacji w 1992 roku²⁵. W kolejnym kroku została uchwalona ustawa o wyborach do Parlamentu Republiki Czeskiej (nr 247/1995)²⁶. Została ona znowelizowana już w kolejnym roku (ustawa nr 212/1996)²⁷. W kadencji 1998–2002 została podjęta próba zmiany ordynacji wyborczej przez dwa największe ówczesne ugrupowania polityczne – Obywatelską Partię Demokratyczną (ODS) oraz Czeską Partię Socjaldemokratyczną (ČSSD). Podstawowym argumentem wówczas podnoszonym w debacie publicznej było poszukiwanie narzędzi prawnych do wyłonienia bardziej stabilnego parlamentu (przede wszystkim mówiono o pierwszej izbie – Izbie Poselskiej). Nowa ordynacja została ostatecznie uchwalona na posiedzeniu 17 stycznia 2002 roku²⁸, uwzględniając wcześniejsze krytyczne orzeczenie Sądu Konstytucyjnego wobec propozycji zmian w prawie wyborczym (nr 37/2002)²⁹.

Radykalne zmiany w prawie wyborczym zostały dokonane w 2000 roku³⁰. Odnosiły się one do kilku węzłowych kwestii. Po pierwsze: uległa zwiększeniu liczba okręgów wyborczych. Dotychczasowych 8 zastąpiono 35 okręgami, przy zasadzie obsady co najmniej 4 mandatów w każdym z okręgów. Jednocześnie ustawodawca podniósł klauzule zaporowe dla koalicji wyborczych – dla federacji dwóch ugrupowań – 10% ważnie oddanych głosów, dla koalicji trzech ugrupowań – 15%

²⁴ Zob. K. Skotnicki, *System konstytucyjny Czech*, Warszawa 2000, s. 28 oraz J. Bureš, J. Charvát, P. Just, M. Štefek, *Česká demokracie po roce 1989. Institucionální základy českého politického systému*, Grada, Praha 2012, s. 204 i nast.

²⁵ Č. 94/1992 Sb. Z.

²⁶ Č. 247/1995 Sb. Z.

²⁷ Č. 212/1996 Sb. Z.

²⁸ Č. 37/2002 Sb. Z.

²⁹ Zob. W. Sokół, *System polityczny Czech*, [w:] *Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej*, red. M. Żmigrodzki, W. Sokół, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2005, s. 257 i nast. oraz O. Krejčí, *Nová kniha o volbách*, Professional Publishing, Praha 2006, s. 314.

³⁰ Č. 204/2000 Sb. Z.

ważnie oddanych głosów, dla koalicji złożonej z czterech i więcej partii – 20% ważnie oddanych głosów. Istotna zmiana odnosiła się również do przyjęcia nowej formuły rozdziału mandatów. Dotychczasową formułę Hagenbacha-Bischoffa zastąpiono zmodyfikowaną formułą d'Hondta z pierwszym dzielnikiem 1, 42. W drugiej izbie – Senacie, pozostawiono system większościowy. Ustawodawca obniżył limit wymaganej kaucji wyborczej – z 200 tys. koron do 40 tys.³¹

Badacze czeskiego prawa wyborczego zwracają uwagę, że elekcja do pierwszej izby (Izby Poselskiej) ma charakter wybitnie polityczny, listy z kandydatami mogą bowiem zgłaszać wyłącznie partie i ruchy polityczne, dopuszcza się również tworzenie koalicji wyborczych wspomnianych uprzednio podmiotów. Natomiast w przypadku Senatu prawo wyborcze dopuszcza możliwość zgłaszania również kandydatów niezależnych, co wymaga uzyskania pisemnego poparcia co najmniej tysiąca wyborców z danego okręgu wyborczego. Specyficznym rozwiązaniem jest wymóg wpłacenia kaucji przez podmiot zgłaszający kandydatów (lub kandydata w przypadku Senatu) w Czeskim Banku Ludowym. Wpłacenie powyższej kaucji (określanej jako „składki na koszty wyborcze”) jest warunkiem rejestracji listy lub kandydata na karcie do głosowania. Kaucja inaczej jest ustalana w przypadku pierwszej izby – tu wynosi 15 tys. Kč, a w przypadku drugiej izby wynosi 20 tys. Kč. Należy podkreślić, że kaucja ulega zwrotowi w przypadku uzyskania przez kandydata co najmniej 6% głosów z ogólnej liczby ważnych głosów oddanych w danym okręgu wyborczym³².

Z kolei elekcja do Senatu odbywa się zgodnie z formułą większościową. Mandat senatora uzyskiwał kandydat, który zdoła uzyskać ponad połowę ważnie oddanych głosów w danym okręgu jednomandatowym. Prawo wyborcze wymaga do rozstrzygnięcia w pierwszym głosowaniu większości bezwzględnej. W przypadku konieczności przeprowadzenia głosowania ponownego odbywa się ono siedem dni po pierwszym głosowaniu. Zwycięzcą jest kandydat, który otrzymał największą liczbę głosów. Konstytucja Republiki Czeskiej zakłada, że co 2 lata odbywa się wybór 27 senatorów, dlatego w 1996 roku ustalono, iż w 1/3 okręgów senackich kadencja będzie wynosiła 2 lata, w kolejnej 1/3 okręgów – ustalono kadencje na 4 lata, a w pozostałych – na 6 lat (czyli pełna kadencja)³³.

³¹ Zob. T. Rduch-Michalik, *Czechy*, [w:] *Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej*, red. M. Barański, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2004, s. 107 oraz K. Vodička, L. Cabada, *Politický systém České republiky. Historie a současnost*, Portál, Praha 2011, s. 174 i nast.

³² Zob. V. Jirásková, K. Skotnicki, Wydawnictwo Sejmowe, *Parlament Republiki Czeskiej*, Warszawa 2009, s. 24 i nast.

³³ Zob. A. Czyż, S. Kubas, *Czechy i Słowacja. Politologiczne studium wspólnej i oddzielnej państwowości*, Remar, Katowice 2012, s. 107 oraz J. Bureš, J. Charvát, P. Just, M. Štefek, *Česká*

Zgodnie z regulacjami prawnymi z 1990 i 1995 roku³⁴ terytorium Republiki Czeskiej było podzielone na osiem wielomandatowych okręgów wyborczych. Ich granice pokrywały się z granicami jednostek administracyjnych – województw. Należy wskazać na zróżnicowanie wymienionych okręgów – średnio do wyboru było 25 mandatów (łącznie liczba deputowanych w Izbie Poselskiej wynosi 200). Specyfiką rozwiązań zastosowanych w Republice Czeskiej było to, że liczba mandatów w poszczególnych okręgach nie była wyliczana na podstawie tzw. normy przedstawicielskiej (jak w innych państwach zazwyczaj bywa). Ustalono je bowiem nie od liczby uprawnionych do głosowania, lecz realnie głosujących. Dlatego zróżnicowana liczba mandatów była bezpośrednim wynikiem realnej frekwencji w dniu głosowania. Powyższy sposób ustalania mandatów w okręgach nie podlegał zasadniczej krytyce, dlatego nie uległ zmianom w ustawie 2002 roku³⁵.

Regulacje prawne z 1995 roku³⁶ przewidywały, że prawo zgłaszania kandydatów posiadają zarejestrowane partie polityczne lub ich koalicje, posiadające co najmniej 10 tys. członków. W przypadku mniejszej liczby członków brakującą liczbę podpisów (do ustawowego pułapu 10 tys.) należało przedłożyć w Komisji Wyborczej. Listy z kandydatami były rejestrowane na poziomie struktur województwa. Warunkiem rejestracji list była wpłata kaucji wyborczych w wysokości 200 tys. koron w każdym z ośmiu województw. Kaucje podlegały zwrotowi ugrupowaniom, które zdołały przekroczyć w skali całego państwa pułap 5% ważnie oddanych głosów³⁷.

Regulacje prawne odnoszące się do kwestii wyborczych uchwalone przez Izbę Poselską na posiedzeniu 17 stycznia 2002 roku odnosiły się do orzeczenia Sądu Konstytucyjnego. W odmienny sposób podjęto się uregulowania klauzul zaporowych. Co do partii politycznych lub ruchów politycznych pozostawiono pułap 5% ważnie oddanych głosów w skali Republiki. Podwyższeniu uległy natomiast progi wyborcze dla koalicji partyjnych, a ich pułap został uzależniony od liczebności stronnictw politycznych w danej strukturze koalicyjnej. Dla koalicji dwóch partii został ustanowiony próg na poziomie 10%, dla koalicji trzech ugrupowań – na poziomie 15%, a na poziomie czterech i więcej partii – aż 20%. Druga zmiana polegała na wprowadzeniu metody d'Hondta przy rozdziale mandatów w krajach wyborczych. Trzecia istotna zmiana odnosiła się do liczby okręgów

demokracie po roce 1989. Institucionální základy českého politického systému, Grada, Praha 2012, s. 219 i nast.

³⁴ Č. 54/1990 Sb. Z. oraz Č. 247/1995 Sb. Z.

³⁵ Zob. W. Sokół, *System polityczny Czech, op.cit.*, s. 264.

³⁶ Č. 247/1995 Sb. Z.

³⁷ Zob. M. Bankowicz, *Systemy władzy państwowej Czechosłowacji i Czech*, PIT, Kraków 1998, s. 144.

wyborczych. Ustawa z 2002 roku³⁸ wprowadza podział Republiki Czeskiej na 14 krajów wyborczych według granic wyższej jednostki administracyjnej noszącej tę nazwę – kraj³⁹.

Słowacja

Elekcja do Słowackiej Rady Narodowej w czerwcu 1990 roku (jeszcze w ramach wspólnego państwa czechosłowackiego) została przeprowadzona na podstawie ustawy z 16 marca 1990 roku – o wyborach do Słowackiej Rady Narodowej⁴⁰. W pierwszej elekcji zastosowano proporcjonalny rozdział mandatów, z wykorzystaniem metody Hagenbacha-Bischoffa. Klauzula zaporowa została ustalona na poziomie 3% ważnie oddanych głosów w Republice Słowackiej, biorąc pod uwagę interesy polityczne mniejszości narodowych zamieszkałych na terenie omawianej republiki⁴¹.

Rada Narodowa Republiki Słowackiej przez dłuższy czas nie uchwałała nowej ordynacji wyborczej, posługując się ustawą z 16 marca 1990 roku, trzykrotnie nowelizowanej po uzyskaniu samodzielności przez Republikę. Prawo zgłaszania kandydatów posiadały partie polityczne, zgłoszenie następowało w poszczególnym okręgu, nazywanymi województwami wyborczymi (*volebný kraj*). Do zgłoszonej listy kandydatów ugrupowania polityczne były obowiązane dołączyć oświadczenie o posiadaniu co najmniej 10 tys. członków. W przypadku mniejszej liczby członków partii było wymagane dołączenie petycji z podpisami wyborców w liczbie uzupełniającej brakującą liczbę członków (aby przekroczyć 10 tys.). Powyższego oświadczenia o liczebności nie musiały składać partie polityczne reprezentowane w ostatniej kadencji parlamentu na 60 dni przed dniem zarządzenia elekcji powszechnej lub które w poprzednich wyborach uzyskały co najmniej 10 tys. ważnie oddanych głosów⁴².

Zasada proporcjonalności podlegała znacznej modyfikacji poprzez zastosowanie klauzul zaporowych. W prawie wyborczym z 1990 roku została ona ustalona na poziomie 3%, w kolejnych wyborach – 1992⁴³ i 1994⁴⁴ – zostały one

³⁸ Č. 37/2002 Sb. Z.

³⁹ Zob. W. Sokół, *Geneza i ewolucja systemów wyborczych w państwach Europy Środkowej i Wschodniej*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2007, s. 394.

⁴⁰ Č. 80/1990 Zb. Z.

⁴¹ Zob. A. Czyż, S. Kubas, *Czechy i Słowacja. Politologiczne studium wspólnej i oddzielnej państwowości*, Remar, Katowice 2012, s. 99.

⁴² Zob. J. Ciągwa, *Rada Narodowa Republiki Słowackiej*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1998, s. 14.

⁴³ Č. 104/1992 Z. Z oraz Č. 518/1992 Z. Z.

⁴⁴ Č. 157/1994 Z. Z.

znacznie zróżnicowane – 5% dla jednej partii politycznej, 7% dla koalicji złożonej z dwóch lub trzech partii politycznych, natomiast 10% dla koalicji złożonej z większej liczby ugrupowań politycznych. Przed elekcją we wrześniu 1998 roku zmieniono zasadnicze klauzule zaporowe⁴⁵, uzależniając ich wysokość od liczby partii tworzących konkretne koalicje wyborcze – np. dla koalicji dwóch partii – klauzula wynosiła wówczas 10%, dla trzech partii – 15%, dla czterech – 20%, po 5% dla każdej dodatkowej koalicji wyborczej. Zmiana została wprowadzona celowo, aby uderzyć w koalicję ugrupowań antymecziarowskich i uniemożliwić dokonanie alternacji władzy przy okazji elekcji we wrześniu 1998 roku⁴⁶.

Elekcje do Rady Narodowej do września 1998 roku odbywały się z wykorzystaniem czterech wielomandatowych okręgów wyborczych utworzonych na: terytorium miasta stołecznego Bratysławy, trzech krajów – Zachodniosłowackiego z siedzibą w Bratysławie, Środkowosłowackiego z siedzibą w Bańskiej Bystrzycy oraz Wschodniosłowackiego z siedzibą w Koszycach⁴⁷.

W ordynacji wyborczej obowiązującej podczas elekcji jesienią 1998 roku⁴⁸ dokonano dwóch istotnych zmian. Pierwsza polegała na ustanowieniu jednego okręgu wyborczego ze 150 mandatami. Wprowadzone rozwiązanie eliminowało konieczność ustalania przypadających mandatów na dany okręg wyborczy. Podział mandatów na poszczególne listy nadal odbywał się na podstawie formuły Hagenbach-Bischoffa. Nową praktyką było natomiast wprowadzenie zasady największych reszt. Oznaczała ona w praktyce, że nieprzydzielone mandaty zostały przyznawane listom partyjnym w kolejności największych reszt głosów, których nie uwzględniono do obsadzenia mandatów⁴⁹.

W pierwszej fazie rozdziału głosów (*prve skrutinium*) liczba głosów oddanych w danym województwie wyborczym na ugrupowania polityczne, które uzyskały określone ustawowo progi wyborcze, była podzielona przez liczbę mandatów obsadzanych w danym okręgu wyborczym plus jeden mandat (tzw. pozorny). Tak uzyskany iloraz stanowi wojewódzki dzielnik wyborczy (*krajske volebne číslo*). Ogólna liczba głosów, które ugrupowanie otrzymuje w danym województwie wyborczym, była dzielona przez wojewódzki dzielnik wyborczy. W rezultacie

⁴⁵ Č. 187/1998 Z. Z.

⁴⁶ Zob. W. Sokół, *System polityczny Słowacji*, [w:] *Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej*, red. M. Żmigrodzki, W. Sokół, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2005, s. 479 oraz O. Krejčí, *Nová kniha o volbách*, Professional Publishing, Praha 2006, s. 356.

⁴⁷ Zob. M. Barański, A. Czyż, *Słowacja*, [w:] *Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej. Ustrój, organy władzy, partie polityczne*, red. M. Barański, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2005, wyd. II, s. 356.

⁴⁸ Č. 187/1998 Z. Z.

⁴⁹ Zob. W. Sokół, *Geneza i ewolucja systemów wyborczych...*, *op.cit.*, s. 402.

powyższego działania ugrupowanie otrzymywało tyle mandatów, ile wojewódzki dzielnik wyborczy mieści się w sumie ważnie oddanych głosów, które uzyskało⁵⁰.

Warto w tym miejscu podkreślić, że Sąd Konstytucyjny działający na wniosek grupy deputowanych w kwietniu 1999 roku zakwestionował niektóre regulacje uchwalone przez parlament w 1998 roku. Działając naprzeciw orzeczeniu Sądu Konstytucyjnego, Rada Narodowa na posiedzeniu w sierpniu 1999 roku⁵¹ przywróciła poprzednie regulacje odnoszące się do klauzul zaporowych. Znowu określono pułap 5% dla list partyjnych, 7% dla list koalicji dwóch lub trzech ugrupowań politycznych, a 10% dla koalicji czterech i więcej partii politycznych. Zachowano regulację wprowadzającą jeden okręg wyborczy na terytorium Republiki⁵².

Natomiast druga ordynacja wyborcza – ustawa z 13 maja 2004 roku o wyborach do Rady Narodowej Republiki Słowackiej⁵³ – określała, że na posła może być wybrany obywatel, który posiada prawo wyborcze, osiągnął 21. rok życia i ma miejsce stałego pobytu na terytorium Republiki Słowacji. Należy w tym miejscu podkreślić, że wymóg stałego pobytu, o którym była mowa powyżej, nie stanowi nałożenia na wyborcę lub kandydata wymogu stałego zamieszkiwania na Słowacji. Ma on jedynie charakter urzędowy – wiąże się z koniecznością dokonania wpisu na listę wyborców (w przypadku wyborcy) albo jest jednym z wymogów we wniosku o ubieganie się o mandat (w przypadku kandydata do Rady Narodowej)⁵⁴. Wypada się zgodzić z badaczem słowackich rozwiązań ustrojowych:

częste ich zmiany dowodzą poszukiwania optymalnych rozwiązań dostosowanych do istniejących warunków społecznych i politycznych. Odpowiadały one zawsze standardom demokratycznego państwa prawnego, czego nie zmienia nawet fakt przejściowego naruszenia niektórych z nich w 1998 roku⁵⁵.

Partie polityczne są podmiotem uprawnionym do zgłaszania list kandydatów, muszą spełniać wymóg rejestracji zgodnie z regulacjami ustawy z 4 lutego 2005 roku o partiach politycznych i ruchach politycznych⁵⁶. Lista taka jest przekazywa-

⁵⁰ Zob. A.J. Madera, *Na drodze do niepodległości. Słowacki system polityczny w okresie transformacji*, Rzeszów 2001, s. 62.

⁵¹ Č. 223/1999 Z. Z. oraz orzeczenie Sądu Konstytucyjnego Č. 66/1999 Z. Z.

⁵² Zob. W. Sokół, *Geneza i ewolucja systemów wyborczych...*, *op.cit.*, s. 403.

⁵³ Č. 333/2004 Z. Z.

⁵⁴ Zob. G. Chmielewski, *Rada Narodowa Republiki Słowackiej*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2011, s. 16

⁵⁵ Zob. K. Skotnicki, *Prawo wyborcze do parlamentu Republiki Słowackiej*, [w:] *Prawo wyborcze do parlamentu w wybranych państwach europejskich*, red. S. Grabowska, Księgarnia Akademicka, Kraków 2006, s. 193.

⁵⁶ Č. 85/2005 Z. Z.

na przez pełnomocnika partii w dwóch egzemplarzach i dodatkowo na nośniku elektronicznym sekretarzowi Centralnej Komisji Wyborczej – nie później niż na 90 dni przed dniem elekcji. Lista nie może zawierać więcej niż 150 nazwisk kandydatów (taka jest liczba deputowanych do Rady Najwyższej). Natomiast partie polityczne, które zdecydowały o utworzeniu koalicji wyborczej, podają wspólną listę wyborczą. Lista kandydatów musi zawierać: pełną nazwę partii politycznej lub ruchu politycznego, wykaz kandydatów, tytuł naukowy (w przypadku posiadania takowego), datę urodzenia, adres zamieszkania, adres stałego pobytu, podpis organu statutowego partii politycznej oraz stosowną pieczęć⁵⁷.

Bułgaria

Pierwsza ordynacja wyborcza do Zgromadzenia Narodowego w Bułgarii została uchwalona na posiedzeniu parlamentu 3 kwietnia 1990 roku⁵⁸ i również stanowiła rezultat negocjacji toczonych przy „okrągłym stole”. Zdecydowano się przyjąć rozwiązanie mieszane – 200 deputowanych miało zostać wybranych w okręgach jednomandatowych, a kolejnych 200 w okręgach wielomandatowych. Przyjęte rozwiązanie stanowiło kompromis pomiędzy oczekiwaniami polityków komunistycznych a działaczy Unii Sił Demokratycznych (SDS)⁵⁹. Nowe prawo wyborcze przewidywało, że kandydatów na deputowanych mogły zgłaszać partie polityczne, koalicje partyjne, organizacje i ruchy (zarejestrowane w trybie przewidzianym dla partii politycznych). Prawo zgłoszenia kandydatów na deputowanych posiadali również wyborcy z danego okręgu wyborczego. Wymogiem było przedłożenie list z podpisami co najmniej 500 osób uprawnionych do głosowania. Do podziału mandatów w okręgach wielomandatowych były uprawnione partie polityczne (lub koalicje), które uzyskały co najmniej 4% głosów w skali całego państwa⁶⁰. Jak konkludował badacz systemów wyborczych, zastosowanie systemu mieszanego równoległego w przypadku pierwszych bułgarskich wyborów powszechnych miało trzy zalety. Do pierwszej zaliczał możliwość uzyskania mandatów w drodze dwóch sposobów – listy okręgowej lub w okręgu jedno-

⁵⁷ Zob. G. Chmielewski, *System konstytucyjny Słowacji*, Warszawa 2014, s. 40.

⁵⁸ D. W. nr 29/1990.

⁵⁹ Zob. W. Walkiewicz, *Bułgaria: dzieje polityczne najnowsze*, Libra SA, Białystok–Warszawa 2018; J. Jackowicz, *Bułgaria: od rządów komunistycznych do demokracji parlamentarnej: 1988–1991*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 1992.

⁶⁰ Zob. E. Pioskownik, *Bułgaria. Rola organów przedstawicielskich w systemie rządów na szczeblu centralnym i terenowym*, [w:] *Dynamika systemów politycznych wybranych państw Europy Środkowej i Wschodniej*, red. M. Barański, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1995, s. 16.

mandatowym. Po drugie: zastosowanie okręgów jednomandatowych pozwoliło na prezentację cech osobowościowych kandydatów (w przeważającej mierze odnosiło się do postkomunistycznej BSP) w większym stopniu niż w wariantcie proporcjonalnym, w którym przede wszystkim decyduje „szyld partyjny”. I wreszcie po trzecie – zastosowany system ułatwiał prognozowanie wyników elekcji, w większym stopniu niż dość skomplikowany system węgierski⁶¹.

Zgromadzenie Narodowe składa się zgodnie z regulacjami konstytucji z 12 lipca 1991 roku⁶² z 240 deputowanych wybieranych w elekcji powszechnej. Podstawowymi zasadami bułgarskiego prawa wyborczego zadeklarowanymi w ustawie konstytucyjnej oraz ordynacji wyborczej są: zasada równości, zasada powszechności, zasada bezpośredniości oraz zasada tajności głosowania⁶³.

System wyborczy Republiki Bułgarii w pierwszym okresie politycznej transformacji był oparty na regulacjach ustawy z sierpnia 1991 roku – o wyborach przedstawicieli ludowych, radnych gminnych i wójtów⁶⁴. Kandydatów na deputowanych mogły zgłaszać partie polityczne, koalicje partyjne, ruchy i organizacje zarejestrowane w trybie zastrzeżonym dla stronnictw partyjnych. Można było również zgłaszać kandydatów niezależnych, do rejestracji wymagano jednakże poparcia wyrażonego przez podpis co najmniej 2 tys. wyborców zamieszkałych w danym okręgu wyborczym⁶⁵. Czynne prawo wyborcze przysługiwało obywatelom po ukończeniu 18. roku życia, natomiast bierne – trzy lata później (21 lat). Prawo dopuszczało kandydowanie tylko z list jednej partii lub koalicji wyborczej, co najwyżej w dwóch okręgach wyborczych (na potrzeby elekcji w 1991 roku utworzono 31 okręgów wyborczych). Dodatkowo regulacje prawne stanowiły, że kampania wyborcza musiała być obowiązkowo prowadzona w języku bułgarskim. Prawo przewidywało możliwość refundacji kosztów kampanii poniesionej przez uprawnione podmioty wyborcze. Zwrot części kosztów wyborczych przysługiwał w przypadku uzyskania przez partie polityczne lub kandydatów niezależnych co najmniej 50 tys. głosów. W pierwszej regulacji w powyższym zakresie ustalono jednakże, że koszt promowania jednego kandydata nie może przekraczać 30 tys. lewów (elekcja z 1991 roku)⁶⁶.

⁶¹ Zob. W. Sokół, *Geneza i ewolucja...*, *op.cit.*, s. 532.

⁶² Konstytucja Republiki Bułgarii z 12 lipca 1991 roku – D. W. nr 56/1991.

⁶³ Zob. M. Podolak, M. Żmigrodzki, *System polityczny Bułgarii*, [w:] *System polityczny państw bałkańskich*, Lublin 2012, s. 135.

⁶⁴ D. W. nr 69/1991.

⁶⁵ Zob. M. Żmigrodzki, *Przeobrażenia polityczno-ustrojowe i Sąd Konstytucyjny w Bułgarii*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1997, s. 44.

⁶⁶ Zob. B. Górowska, *Parlament Republiki Bułgarii*, Warszawa 1992, s. 10.

Warto odnotować, że dość szybko dokonano nowelizacji prawnych odnoszących się do sposobu podziału mandatów⁶⁷. Pierwotnie przewidywano przeprowadzanie wyborów do Zgromadzenia Narodowego wedle zasady proporcjonalności, z użyciem wielomandatowych okręgów wyborczych i z centralnym podziałem mandatów, które nie zostały obsadzone. Prawo do podziału mandatów z tzw. list centralnych otrzymały pierwotnie ugrupowania i koalicje, które w skali państwa uzyskały co najmniej 4% głosów. Nowelizacja dokonana w sierpniu 1991 roku (kilka dni po uchwaleniu ustawy) doprowadziła do likwidacji centralnego podziału mandatów. Wprowadzono klauzulę zaporową dla partii politycznych na poziomie 4%. Z kolei kandydaci niezależni uzyskiwali mandat w przypadku otrzymania liczby głosów co najmniej równej do tzw. okręgowej kwoty wyborczej. Wyrażała się ona relacją ogólnej liczby oddanych głosów w danym okręgu do liczby obsadzanych w nim mandatów deputowanych⁶⁸.

Kompleksowa regulacja odnosząca się do kwestii elekcji parlamentarnej została zawarta w ustawie z 2001 roku – o wyborach do Zgromadzenia Narodowego⁶⁹. Wprowadzała ona pewne zmiany w stosunku do wcześniejszych regulacji prawnych w powyższym zakresie, tj. z 1990 i 1991 roku. Ustawodawca dopuszczał ubieganie się o mandat kandydatów niezależnych, taka kandydatura powinna być zgłoszona przez obywatelski komitet wyborczy. Powstawał on z inicjatywy co najmniej trzech osób posiadających prawo wyborcze, ze stałym domicyłem w okręgu, w którym miał być wybierany deputowany do Zgromadzenia Narodowego. Ustawodawca ustalał wymóg do zarejestrowania listy wyborczej – było nim zebranie odpowiedniej liczby podpisów wyborców z danego okręgu. Liczba wspomnianych podpisów była uzależniona od liczby mandatów obsadzanych w danym okręgu – 1200 podpisów w okręgu czteromandatowym, a 2000 – w największym trzynastomandatowym⁷⁰. Na okręgowej liście wyborczej zgłoszonej przez partie polityczne lub koalicje wyborcze liczba kandydatów nie mogła przekraczać dwukrotności liczby deputowanych wyłanianych w danym okręgu⁷¹.

Kandydaci partii lub koalicji partyjnych byli rejestrowani na podstawie rekomendacji centralnych władz stronnictw politycznych bądź koalicji. Ustawodawca stanowi, że obszar Republiki zostanie podzielony na 31 okręgów wyborczych

⁶⁷ D. W. nr 70/1991, D. W. nr 76/1991 oraz D. W. nr 98/1991.

⁶⁸ *Ibidem*, s. 45.

⁶⁹ D. W. nr 37/2001.

⁷⁰ Zob. J. Karp, M. Grzybowski, *System konstytucyjny Bułgarii*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2002, s. 27 i nast.

⁷¹ Zob. J. Karp, *Prawo wyborcze do parlamentu Republiki Bułgarii*, [w:] *Prawo wyborcze do parlamentu w wybranych państwach europejskich*, red. S. Grabowska, Księgarnia Akademicka, Kraków 2006, s. 107.

– wielomandatowych. Z tej liczby trzy okręgi przypadały na Sofię – miasto, dwa na Płowdiw. Pozostałe okręgi wyborcze odpowiadały granicom jednostek administracyjnych – obwodów. Regulacje ustawowe określały również kwestie finansowania kampanii wyborczej. W przypadku partii politycznej nie mogło ono przekroczyć sumy jednego miliona lewów, a koalicji – dwóch milionów lewów. Natomiast w przypadku kandydata niezależnego pułap wypadków wyborczych został ustalony na poziomie 200 tys. lewów⁷².

Rumunia

Pierwsza ordynacja wyborcza w Rumunii po 1989 roku miała charakter quasi-konstytucji, bowiem określała przede wszystkim strukturę organów państwa. 14 marca 1990 roku Tymczasowa Rada Jedności Narodowej uchwaliła dekret-ustawę o wyborach do parlamentu prezydenta⁷³. Artykuł 1 wspomnianego aktu prawnego głosił, że władza państwowa w Rumunii należy do narodu. Jednocześnie ustanawiał trójpodział władzy, wprowadzając instytucję prezydenta oraz dwuizbowy parlament złożony z Izby Deputowanych oraz Senatu. Bierne prawo wyborcze posiadał obywatel, który ukończył 18 lat. Z kolei czynne prawo do Izby Deputowanych obywatele uzyskiwali po ukończeniu 21 lat, a do drugiej izby i na urząd prezydenta – po ukończeniu 30 lat. Kandydatury do parlamentu i na urząd prezydenta mogły zgłaszać partie polityczne lub inne ugrupowania polityczne. Ustawodawca przewidywał również możliwość zgłaszania kandydatów niezależnych. Kandydatura na urząd prezydenta powinna być poparta listą z co najmniej 100 tys. podpisów, a do obu izby parlamentarnych – 251 podpisów złożonych przez posiadających prawo wybierania. Taka liczba wynika z dekretu z 31 grudnia 1989 roku określającego liczebność partii politycznych⁷⁴. Jednocześnie ustawodawca określał, że wybory były ważne, jeżeli wzięło w nich udział więcej niż połowa uprawnionych wyborców. W wyborach do Izby De-

⁷² Zob. E. Pioskownik, *Bułgaria*, [w:] *Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej. Ustrój, organy władzy, partie polityczne*, red. M. Barański, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2005, wyd. II, s. 67.

⁷³ Zob. M. Willaume, *Rumunia. Historia państw świata w XX wieku*, Trio, Warszawa 2004; A. Burakowski, *System polityczny współczesnej Rumunii*, Ośrodek Myśli Politycznej, Kraków 2014 oraz I. Ceterechi, *Les problèmes institutionnels de la transition en Roumanie*, „Revue d'Etudes Comparatives Est-Ouest”, 1992, vol. 23, no. 4.

⁷⁴ Monitorul Oficial al. României, 1989, nr 9. Dekret-ustawa z dnia 31 grudnia 1989 roku o rejestrowaniu i funkcjonowaniu partii politycznych i organizacji społecznych w Rumunii, [w:] *Nowe akty ustrojowe Rumunii. Prawno-porównawcze zagadnienia prawa konstytucyjnego*, red. R. Chruściak, Warszawa 1990.

putowanych i Senatu obowiązywał system proporcjonalny, bez zastosowania klauzul zaporowych⁷⁵.

Podział mandatów odbywał się na poziomie okręgów, a za metodę przeliczania głosów na mandaty przyjęto iloraz wyborczy Hare'a. Uchwalono jednakże, że w kształtowaniu składu obu izb (tzn. Izby Deputowanych i Senatu) nierozdzielone mandaty będą przydzielane według odmiennych zasad. W wyborach do izby drugiej niewykorzystane głosy w pierwszym etapie miały być wykorzystane do podziału resztkowych mandatów na poziomie okręgowym. Dla przyznania resztkowych mandatów miano stosować metodę Hare'a. Natomiast w celu rozdzielenia pomiędzy listy partyjne nierozdzielonych na poziomie okręgowym mandatów do Izby Deputowanych miał być wykorzystany poziom ogólnokrajowy, przy zastosowaniu metody d'Hondta⁷⁶.

Należy podkreślić bardziej szczegółowe niż w innych państwach omawianego regionu określenie ograniczenia biernego prawa wyborczego. Dekret-ustawa z grudnia 1989 roku o wyborach do parlamentu, które zostały zapowiedziane na maj 1990 roku, pozbawiał prawa biernego osób, które dopuściły się naruszenia podstawowych praw człowieka oraz nadużyć politycznych, sądowniczych bądź administracyjnych. Powyższe ograniczenia były wymierzone w polityków związanych z obaloną dyktaturą Nicolae Ceaușescu⁷⁷.

Z kolei w Rumunii deputowani i senatorowie są wybierani w wyborach o formule proporcjonalnej w okręgach wielomandatowych. Ustawa – ordynacja wyborcza do parlamentu została uchwalona na posiedzeniu w lipcu 1992 roku⁷⁸. Czynne prawo wyborcze przysługuje po ukończeniu 18. roku życia, a bierne w przypadku Izby Deputowanych po ukończeniu 23 lat, a w przypadku Senatu – po ukończeniu 35 lat. W pierwszym aneksie do ordynacji wyborczej z lipca 1992 roku dołączono spis obowiązujących okręgów wyborczych. Pierwszych 40 okręgów wyborczych zostało utworzonych w granicach jednostek administracyjnych – departamentów. Bukareszt jako stolica państwa stanowiła odrębny okręg wyborczy. Utworzono dodatkowy okręg dla rejonu upraw rolniczych Ilfov. Do kompetencji rządu należy określenie liczby deputowanych i senatorów wybieranych w poszczególnych okręgach wyborczych. Liczba deputowanych i senatorów

⁷⁵ Monitorul Oficial al. României, 1990, nr 35. Dekret-ustawa z dnia 14 marca 1990 roku o wyborach parlamentu i prezydenta, [w:] *Nowe ordynacje wyborcze Bułgarii, Czechosłowacji, NRD, Rumunii i Węgier. Materiały prawno-porównawcze*, Warszawa 1990, s. 97 i nast.

⁷⁶ Zob. W. Sokół, *Geneza i ewolucja...*, *op.cit.*, s. 435.

⁷⁷ Zob. W. Bryndas, *Rumunia*, [w:] *Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej. Ustrój, organy władzy, partie polityczne*, red. M. Barański, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2005, wyd. II, s. 301.

⁷⁸ Monitorul Oficial al. României, 1992, cz. I, nr 164.

wyłanianiach w okręgach stanowi iloraz liczby mieszkańców danego okręgu przez normę przedstawicielstwa. Zgodnie z regulacjami konstytucyjnymi norma powyższa wynosi dla pierwszej izby – 70 tys. mieszkańców, a dla drugiej – 160 tys. mieszkańców. Jednocześnie prawo stanowi, że liczba deputowanych wybieranych z jednego okręgu nie może być mniejsza od 4, a senatorów – mniejsza od 2⁷⁹. Powyższa zasada powoduje, że liczba deputowanych i senatorów jest ruchoma. W kadencji 2000–2004 Izba Deputowanych liczyła 341 deputowanych, a Senat składał się z 143 senatorów⁸⁰. Z kolei w kadencji 2020–2024 Izba Deputowanych liczy 330 deputowanych, a Senat nadal składa się z 136 senatorów⁸¹.

Prawa wyborczego zostały pozbawione osoby niedorozwinięte (przy czym pewną luką prawną jest brak wskazania organu orzekającego w powyższej kwestii, na co wskazują badacze systemu konstytucyjnego państwa), chore umysłowo, ubezwłasnowolnione lub skazane na utratę praw wyborczych prawomocnym wyrokiem sądowym. Z kolei biernego prawa wyborczego zostali pozbawieni obywatele nieposiadający prawa czynnego oraz sprawujący funkcje publiczne wykluczające ich członkostwo w partiach politycznych – w tym ombudsman, sędziowie, wojskowi w służbie czynnej, policjanci⁸².

Podział mandatów – zarówno w Izbie Deputowanych, jak i Senacie – następował w wymienionych 42 okręgach wyborczych, z zastosowaniem metody d’Hondta. Do podziału mandatów były uprawnione partie polityczne lub koalicje wyborcze, które uzyskały co najmniej 3% w skali państwa. Wspomniana zasada nie dotyczyła tylko reprezentacji mniejszości narodowych, które uzyskały na mocy regulacji konstytucyjnych prawo do jednego mandatu deputowanego⁸³.

Partie polityczne (mogły również zawierać koalicję wyborczą) były uprawnione do zgłaszania jednej listy w każdym z okręgów wyborczych. Liczebność kandydatów zgłoszonych przez poszczególne ugrupowania polityczne była uzależniona od liczby mandatów wybieranych w danym okręgu. Prawo wyborcze przewidywało możliwość zgłaszania kandydatów niezależnych, jednak warunkiem dokonania takiego zgłoszenia było uzyskanie przez kandydata co najmniej 0,5% ogólnej liczby wyborców zamieszkałych na stałe w danym okręgu wybor-

⁷⁹ Zob. W. Brodziński, *Parlament Rumunii*, Warszawa 2002, s. 19.

⁸⁰ Zob. *ibidem*.

⁸¹ Zob. Wikipedia, Parlamentul Romaniei, https://ro.wikipedia.org/wiki/Parlamentul_Romaniei [dostęp: 23.06.2024].

⁸² Zob. B. Dziemidok-Olszewska, T. Bichta, *System polityczny Rumunii*, [w:] *Systemy polityczne państw bałkańskich*, red. M. Podolak, T. Bichta, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2012, s. 328.

⁸³ Zob. B. Dziemidok-Olszewska, *System polityczny Rumunii*, [w:] *Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej*, red. M. Żmigrodzki, W. Sokół, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2005, s. 442.

czym. W przypadku stwierdzenia zgłoszenia tych samych kandydatur na dwóch lub więcej listach komitetów wyborczych z mocy prawa były one uznawane za nieważne. Prawo wyborcze stanowiło, że można zgłaszać swoją kandydaturę tylko w jednym okręgu wyborczym⁸⁴.

Podsumowanie

Podsumowując prezentowaną analizę, należy zwrócić uwagę na ciągłe, konsekwentne dokonywanie zmian w prawie wyborczym w omawianej grupie państw Europy Środkowej i Wschodniej (Węgry, Republika Czeska, Słowacja, Bułgaria, Rumunii). Obejmowały one następujące elementy prawa wyborczego: zamiana systemu hybrydowego (mieszanego) na proporcjonalny (Bułgaria w 1991 roku), zmiany formuły przeliczania głosów (Rumunia w 1992, Republika Czeska w 2000), zmiany w strukturze okręgów wyborczych (Węgry w 2011, Bułgaria w 2001, Republika Czeska w 2000 i 2002, Słowacja w 1998). Zmianie często ulegały klauzule zaporowe dla pojedynczych ugrupowań i – szczególnie – dla koalicji wyborczych. Szczególnym przypadkiem była nowelizacja prawa wyborczego w Republice Czeskiej w 2000 roku oraz w Republice Słowackiej w 1998 roku, które zakończyły się orzeczeniami Sądu Konstytucyjnymi (odpowiednio w 1999 roku w Słowacji i 2001 roku w Republice Czeskiej).

Zmiany w prawie wyborczym – prawie zawsze, co należy szczególnie odnotować w tym miejscu analizy politologicznej – odbywały się w toku walki pomiędzy stronnictwami partyjnymi. W przypadku czeskim w 2000 roku, słowackim w 1998 roku oraz węgierskim w 2011 roku dokonywano ich, aby utrudnić alternację władzy w państwie. Wysokie progi wyborcze wymierzone w koalicje wyborcze na Słowacji czy w Republice Czeskiej stanowiły najlepszy tego zjawiska wyraz. Najwięcej obaw budziły wśród obserwatorów i badaczy zmiany w prawie węgierskim dokonane w 2011 roku, które wpisywały się w niedemokratyczne tendencje obozu władzy skupionego wokół premiera Victora Orbana. O dziwo – najbardziej stabilne prawo wyborcze zostało ukształtowane w Rumunii w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku.

Jak zauważył polski konstytucjonalista:

w roku 1989 kraje Europy Środkowej stanęły w obliczu wielkich możliwości kształtowania systemów powoływania i funkcjonowania władz państwowych. [...] W tych warunkach elity polityczne musiały zdecydować o tym, jaki system odpowiadałby najlepiej

⁸⁴ Zob. W. Brodziński, *System konstytucyjny Rumunii*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2006, s. 20.

oczekiwaniom, społecznym oraz stworzyć adekwatną do nich strukturę władzy. Metoda wyboru konstytucji legislatur była więc pochodną wyobrażeń o tym, jak ów system powinien funkcjonować⁸⁵.

Z perspektywy ponad 30 lat zmian ustrojowych w regionie Europy Środkowej i Wschodniej można zaryzykować opinię, że kluczowa w kształtowaniu systemu parlamentarnego (a system wyborczy stanowi jego pochodną) była nie tylko rodzima tradycja instytucji politycznych, ale również kultura polityczna uczestników życia publicznego oraz praktyka funkcjonowania systemu społeczno-politycznego. Ważne było również postrzeganie partii politycznych i ich roli w procesie formowania struktur władzy oraz podmiotów pośredniczących pomiędzy elektoratem a władzą publiczną.

Bibliografia

Źródła

- 2011 Law CCIII on Election of Members of Parliament, Magyar Közlöny, nr 165 /2011.
- Konstytucja Republiki Bułgarii z 12 lipca 1991 roku – D. W. nr 56/1991.
- Monitorul Oficial al. României, 1989, nr 9. *Dekret-ustawa z dnia 31 grudnia 1989 roku o rejestrowaniu i funkcjonowaniu partii politycznych i organizacji społecznych w Rumunii*, [w:] *Nowe akty ustrojowe Rumunii. Prawno-porównawcze zagadnienia prawa konstytucyjnego*, red. R. Chruściak, Warszawa 1990.
- Monitorul Oficial al. României, 1990, nr 35. *Dekret-ustawa z dnia 14 marca 1990 roku o wyborach parlamentu i prezydenta*, [w:] *Nowe ordynacje wyborcze Bułgarii, Czechosłowacji, NRD, Rumunii i Węgier. Materiały prawno-porównawcze*, Warszawa 1990.
- *Nowe ordynacje wyborcze Bułgarii, Czechosłowacji, NRD, Rumunii i Węgier. Materiały prawno-porównawcze*, Biblioteka Sejmowa, Warszawa 1990.
- *Ustawa zasadnicza Węgier z 25 IV 2011 r.*, oprac. W. Brodziński, Warszawa 2012.

Publikacje wtórne

- Agh A., *The Politics of Central Europe*, Sage, London 1998.
- Antoszewski A., *Partie polityczne w Europie Środkowej i Wschodniej*, Wyższa Szkoła Zarządzania i Biznesu, Wrocław–Poznań 2005.

⁸⁵ Zob. J. Jaskiernia, *Ewolucja systemów wyborczych – doświadczenia Polski*, [w:] *Demokracja, parlament i systemy wyborcze*, red. M.A. Griffith-Traversy, Vizja Press, Warszawa 2007, s. 125.

- Antoszewski A., *Władza ustawodawcza*, [w:] A. Antoszewski, R. Herbut, *Systemy polityczne współczesnej Europy*, PWN, Warszawa 2006.
- Bankowicz M., *Systemy władzy państwowej Czechosłowacji i Czech*, PIT, Kraków 1998.
- Barański M., Czyż A., *Słowacja*, [w:] *Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej. Ustrój, organy władzy, partie polityczne*, red. M. Barański, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2005, wyd. II.
- Brodziński W., *Parlament Rumunii*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2002.
- Brodziński W., *Prawo wyborcze do parlamentu Republiki Węgier*, [w:] *Prawo wyborcze do parlamentu w wybranych państwach europejskich*, red. Grabowska, Księgarnia Akademicka, Kraków 2006.
- Brodziński W., *System konstytucyjny Rumunii*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2006.
- Brodziński W., *System konstytucyjny Węgier*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2003.
- Brodziński W., *Ustawa zasadnicza Węgier...*, [w:] *Aktualne problemy reform konstytucyjnych*, red. S. Bożyk, Wydawnictwo Temida 2, Białystok 2012.
- Bryndas W., *Rumunia*, [w:] *Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej. Ustrój, organy władzy, partie polityczne*, red. M. Barański, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2005, wyd. II.
- Bugaj M., *Zgromadzenie Krajowe- Parlament Republiki Węgierskiej*, [w:] *Parlamenty państw europejskich*, red. J. Czajowski, M. Grzybowski, Księgarnia Akademicka, Kraków 2005.
- Burakowski A., *System polityczny współczesnej Rumunii*, Ośrodek Myśli Politycznej, Kraków 2014.
- Bureš J., Charvát J., Just P., Štefek M., *Česká demokracie po roce 1989. Institucionální základy českého politického systému*, Grada, Praha 2012.
- *Cet etrange post-communisme. Rupture et transition en Europe centrale et orientale*, eds. G. Mink, J.Ch. Szurek, Presses du C.N.R.S, Paris 1992.
- Ceterechi I., *Les problèmes institutionnels de la transition en Roumanie*, „Revue d’Etudes Comparatives Est-Ouest”, 1992, vol. 23, no. 4.
- Chmielewski G., *Rada Narodowa Republiki Słowackiej*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2011.
- Chmielewski G., *System konstytucyjny Słowacji*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2014.
- Ciągwa J., *Rada Narodowa Republiki Słowackiej*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1998.
- Czyż A., Kubas S., *Czechy i Słowacja. Politologiczne studium wspólnej i oddzielnej państwowości*, Remar, Katowice 2012.
- Czyż A., Kubas S., *Doświadczenia węgierskiej transformacji ustrojowej – od Jánosa Kádára do Viktora Orbána*, Remar, Katowice 2011.
- Donath H., *Parlament Republiki Węgierskiej*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1993.
- Drinoczi T., *Nowy węgierski system wyborczy*, „Studia Wyborcze”, 2012, t. 13.
- Dziemidok-Olszewska B., Bichta T., *System polityczny Rumunii*, [w:] *Systemy polityczne państw bałkańskich*, red. M. Podolak, T. Bichta, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2012.
- Dziemidok-Olszewska B., *System polityczny Rumunii*, [w:] *Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej*, red. M. Żmigrodzki, W. Sokół, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2005.

- Dziemidok-Olszewska B., *System polityczny Węgier*, [w:] *Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej*, red. M. Żmigrodzki, W. Sokół, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2005.
- *Europa Środkowo-Wschodnia w procesie globalizacji i integracji*, red. T. Wallas, UAM, Poznań 2003.
- Fejtő F., *La fin des démocraties populaires. Les chemis di post-communisme*, Seuil, Paris 1992.
- Gebethner S., *Niedoskonałe wolne wybory w Środkowej i Wschodniej Europie: lata 1989–1990*, [w:] *Wybory i narodziny demokracji w krajach Europy Środkowej i Wschodniej*, red. J. Raciborski, Scholar, Warszawa 1991.
- Glajcar R., Kryseniel K., *Węgry*, [w:] *Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej. Ustrój, organy władzy, partie polityczne*, red. M. Barański, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2005, wyd. II.
- Górowska B., *Parlament Republiki Bułgarii*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1992.
- Holmes L., *The Post-Communism. An Introduction*, Polity Press, Durham 1997.
- Jirásková V., Skotnicki K., *Parlament Republiki Czeskiej*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2009.
- Jackowicz J., *Bułgaria: od rządów komunistycznych do demokracji parlamentarnej: 1988–1991*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 1992.
- *Jak wybierano parlamenty Węgier, NRD i Czecho-Słowacji*, „Rzeczpospolita”, 16 IV 1991.
- Jaskiernia J., *Ewolucja systemów wyborczych – doświadczenia Polski*, [w:] *Demokracja, parlament i systemy wyborcze*, red. M.A. Griffith-Traversy, Vizja Press, Warszawa 2007.
- Karp J., *Prawo wyborcze do parlamentu Republiki Bułgarii*, [w:] *Prawo wyborcze do parlamentu w wybranych państwach europejskich*, red. S. Grabowska, Księgarnia Akademicka, Kraków 2006.
- Karp J., Grzybowski M., *System konstytucyjny Bułgarii*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2002.
- Kofman J., Roszkowski W., *Transformacja i postkomunizm*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 1999.
- Korosenyi A., *Węgierskie wybory parlamentarne – rok 1990*, [w:] *Wybory i narodziny demokracji w krajach Europy Środkowej i Wschodniej*, red. J. Raciborski, Scholar, Warszawa 1991.
- Krejčí O., *Nová kniha o volbách*, Professional Publishing, Praha 2006.
- Kubas S., *Zmiany w prawie wyborczym w kontekście przeobrażeń ustrojowych na Węgrzech w 2011 roku*, „Political Preferences”, 2017, nr 1.
- Madera A.J., *Na drodze do niepodległości. Słowacki system polityczny w okresie transformacji*, Rzeszów 2001.
- McLaren Carstairs A., *A Shot History Electoral Systems in Western Europe*, Routledge, London–New York 2010.
- *Od totalitaryzmu do demokracji: wybrane problemy okresu przemian*, red. T. Wallas, UAM, Poznań 2003.
- Pioskowik E., *Bułgaria. Rola organów przedstawicielskich w systemie rządów na szczeblu centralnym i terenowym*, [w:] *Dynamika systemów politycznych wybranych*

- państw Europy Środkowej i Wschodniej*, red. M. Barański, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1995.
- Pioskownik E., *Bułgaria*, [w:] *Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej. Ustrój, organy władzy, partie polityczne*, red. M. Barański, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2005, wyd. II.
 - Podolak M., Żmigrodzki M., *System polityczny Bułgarii*, [w:] *System polityczny państw bałkańskich*, red. M. Podolak, T. Bichta, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2012.
 - *Polityczno-prawne aspekty transformacji systemowej w Polsce*, red. M. Żmigrodzki (red.), Wydawnictwo UMCS, Lublin 2000.
 - Rduch-Michalik T., *Czechy*, [w:] *Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej*, red. M. Barański, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2004.
 - *Reform and transformation in Eastern Europe*, eds. W. Łukowski, K.A. Wojtaszczyk, Elipsa, Warsaw 1996.
 - Sadecki A., *Węgry: zmiany w ordynacji mobilizują opozycję*, „Analizy OSW”, 14.11.2012; <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2012-11-14/wegry-zmiany-w-ordynacji-wyborczej-mobilizuja-opozycje> [dostęp: 23.06.2020].
 - Skotnicki K., *Prawo wyborcze do parlamentu Republiki Słowackiej*, [w:] *Prawo wyborcze do parlamentu w wybranych państwach europejskich*, red. S. Grabowska, Księgarnia Akademicka, Kraków 2006.
 - Skotnicki K., *System konstytucyjny Czech*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2000.
 - Sokół W., *Geneza i ewolucja systemów wyborczych w państwach Europy Środkowej i Wschodniej*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2007.
 - Sokół W., *System polityczny Czech*, [w:] *Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej*, red. M. Żmigrodzki, W. Sokół, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2005.
 - Sokół W., *System polityczny Słowacji*, [w:] *Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej*, red. M. Żmigrodzki, W. Sokół, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2005.
 - Syllova J., *Systemy wyborcze w Czechosłowacji – uwarunkowania polityczne i prawne*, [w:] *Wybory i narodziny demokracji w krajach Europy Środkowej i Wschodniej*, red. J. Raciborski, Scholar, Warszawa 1991.
 - Sześciło D., *Mieszany system wyborczy w państwach Europy Środkowej i Wschodniej*, Warszawa 2016, Fundacja Batorego, Policy Paper.
 - Szczepaniak M., Zyborowicz S., *Przebudowa ustroju politycznego na Węgrzech i w Czechosłowacji*, UAM, Poznań 1995.
 - *Ten Years of the democratic constitutionalism in Central and Eastern Europe*, eds. K. Działocha, R. Mojak, K. Wójtowicz, Mropol, Lublin 2001.
 - *Transformacja systemowa w państwach Europy Środkowej, Wschodniej i Południowej 1989–2002: wybrane problemy*, red. A. Koseski, T. Godlewski, K.A. Wojtaszczyk, Oficyna Wydawnicza Aspra JR, Bydgoszcz–Pułtusk 2003.
 - Vodička K., Cabada L., *Politický systém České republiky. Historie a současnost*, Portál, Praha 2011.
 - Walkiewicz W., *Bułgaria: dzieje polityczne najnowsze*, Libra, Białystok–Warszawa 2018.
 - Wikipedia, Parlamentul Romaniei, https://ro.wikipedia.org/wiki/Parlamentul_Romaniei [dostęp: 23.06.2024].

- Willaume M., *Rumunia. Historia państw świata w XX wieku*, Trio, Warszawa 2004.
- Wiszniowski R., *Wybory parlamentarne w krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Polityczne konsekwencje systemów wyborczych*, [w:] *Demokracje Europy Środkowo-Wschodniej w perspektywie porównawczej*, red. A. Antoszewski, R. Herbut, Wydawnictwo UW, Wrocław 1997.
- *Zagadnienia konstytucjonalizmu krajów Europy Środkowo-Wschodniej*, red. T. Mołdawa, Elipsa, Warszawa 2003.
- Zawadzka B., *Zmiany systemu politycznego w ustawodawstwie państw Europy Środkowej i Wschodniej 1989–1991*, Scholar, Warszawa 1992.
- Żmigrodzki M., *Przeobrażenia polityczno-ustrojowe i Sąd Konstytucyjny w Bułgarii*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1997.

Streszczenie: Należy zwrócić uwagę na ciągle dokonywanie zmian w prawie wyborczym w omawianej grupie państw. Obejmowały one następujące elementy prawa wyborczego: zamiana systemu hybrydowego (mieszanego) na proporcjonalny (Bułgaria w 1991 roku), zmiany formuły przeliczania głosów (Rumunia w 1992, Republika Czeska w 2000), zmiany w strukturze okręgów wyborczych (Węgry w 2011, Bułgaria w 2001, Republika Czeska w 2000 i 2002, Słowacja w 1998). Zmianie często ulegały klauzule zaporowe dla pojedynczych ugrupowań i – szczególnie – dla koalicji wyborczych. Szczególnym przypadkiem była nowelizacja prawa wyborczego w Republice Czeskiej w 2000 roku oraz w Republice Słowackiej w 1998 roku, które zakończyły się orzeczeniami Sądu Konstytucyjnego (odpowiednio w 1999 roku w Słowacji i 2001 w Republice Czeskiej). Zmiany w prawie wyborczym – prawie zawsze – odbywały się w toku walki pomiędzy stronnictwami partyjnymi. W przypadku czeskim w 2000 roku, słowackim w 1998 roku oraz węgierskim w 2011 roku dokonywano ich, aby utrudnić alternację władzy w państwie.

Słowa kluczowe: system wyborczy; pluralizm polityczny; parlamentarizm

Changes in the Electoral Systems of Central and Eastern European Countries after 1989 – Analysis of Trends

Abstract: Attention should be paid to the constant changes in electoral law in the discussed group of countries. They included the following elements of electoral law: replacement of the hybrid (mixed) system with a proportional system (Bulgaria in 1991), changes in the vote recount formula (Romania in 1992, Czech Republic in 2000), changes in the structure of electoral districts (Hungary in 2011, Bulgaria in 2001, Czech Republic in 2000 and 2002, Slovakia in 1998). Barrier clauses for individual groups and, especially for electoral coalitions, were frequently changed. A special case was the amendment of the electoral law in the Czech Republic in 2000 and in the Slovak Republic in 1998, which ended with rulings of the Constitutional Court (in 1999 in Slovakia and 2001 in the Czech Republic, respectively). Changes in electoral law – almost always – took place in the course of a fight between the parties. In the Czech case in 2000, the Slovak case in 1998 and the Hungarian case in 2011, they were carried out to hinder the alternation of power in the country.

Keywords: electoral system; political pluralism; parliamentarism